Turkish Studies - Comparative Religious Studies

Abbreviated Title / Kısa Adı: Turkish Studies-Religion

eISSN: 2667-554

www.turkishstudies.net/religion

Volume(Issue): 19(3) 30 September / Eylül 2024

Owner and Publisher / İmtiyaz Sahibi ve Yayımcı
Ankara Bilim Üniversitesi
Maltepe, Şht. Gönenç Cd. No: 5, 06570 Çankaya/Ankara, Türkiye
https://ankarabilim.edu.tr

Managing Editor / Yazı İşleri Müdürü

Cemalettin Kömürcü — ORCID: 0000-0003-4469-596X
Türkiye Verimlilik Vakfı, Ankara, Türkiye — cemalettin.komurcu@verimlilikvakfi.com

Editor in Chief / Baş Editör

Doç. Dr. Mehmet Burak Çakın (Öz Geçmiş / CV) — ORCID: 0000-0003-0579-4850
Muş Alpaslan Üniversitesi, Muş, Türkiye — mehmetburak44@gmail.com

Editors / Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Taşdoğan (Öz Geçmiş / CV) — ORCID: 0000-0002-7309-2861
Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye — ahmet.tasdogan@siirt.edu.tr

Arş. Gör. Arda Dinçer (Öz Geçmiş / CV) — ORCID: 0000-0003-1038-7934
Muş Alparslan Üniversitesi, Muş, Türkiye — a.dincer@alparslan.edu.tr

Language Editors / Dil Editörleri

Turkish and Modern Turkic Dialects / Türkçe ve Çağdaş Türk Lehçeleri

Doç. Dr. Aysun Demirez (Öz Geçmiş / CV) — ORCID: 0000-0002-9983-6988
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye — aysun.demirez@hbv.edu.tr

English / İngilizce

Öğr. Gör. Mehmet Kaygusuz (Öz Geçmiş / CV) — ORCID: 0000-0001-5125-7461
Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye — kmehmet@atauni.edu.tr

Germany / Almanca

Doç. Dr. M. Burak Büyüktopçu (Öz Geçmiş / CV) — ORCID: 0000-0002-7240-6531
Kafkas Üniversitesi, Erzurum, Türkiye — kmehmet@atauni.edu.tr

Persian / Farsça

Doç. Dr. M. Burak Çakın (Öz Geçmiş / CV) — ORCID: 0000-0003-0579-4850
Muş Alparslan Üniversitesi, Muş, Türkiye — m.burakcakin@alparslan.edu.tr

Arabic / Arapça

Prof. Dr. M. Faruk Toprak (Öz Geçmiş / CV) — ORCID: 0000-0003-3678-7696
Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye — ftoprak@ankara.edu.tr

French / Fransızca

Prof. Dr. Ayten Er (Öz Geçmiş / CV) — ORCID: 0000-0002-6329-3854
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye — ayten.er@hbv.edu.tr

Editorial Board / Yayın Kurulu

Name Surname / Adı Soyadı Institution / Kurum	ORCID & MAIL
Prof. Dr. Ahmad Rafiq *Sunan Kalijaga State University of Islamic Studies, Indonesia*	0000-0001-9353-3380 ahmad.rafiq@uin-suka.ac.id
Prof. Dr. Ahmet Yıldırım *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-7297-3325 ayildirim2000@hotmail.com
Prof. Dr. Asım Yapıcı *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-7041-9064 asim.yapici@asbu.edu.tr
Prof. Dr. Frank Griffel *Yale University, USA*	0000-0003-0905-4374 frank.griffel@yale.edu
Prof. Dr. Kımbat Karatışkanova *Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kazakhstan*	0000-0001-5722-8231 kymbat.karatyshkanova@ayu.edu.kz
Prof. Dr. Mehmet Ünal *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-7169-5757 mehmetunalunal@hotmail.com
Prof. Dr. Yakup Civelek *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-3448-4723 yakup.civelek@gmail.com
Prof. Dr. Zeki Salih Zengin *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye*	0000-0003-2354-8899 zekisalih55@gmail.com
Prof. Dr. Leila Kheirani University of Algiers, Algiers	0000-7428-9000-0843 leila.kheirani@univ-alger2.dz
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Yıldız *Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye*	0000-0003-1228-4998 i.yildiz@alparslan.edu.tr
Dr. Makrem Khachnaoui Zeytune Üniversitesi, Tunus / Ez-Zitouna University, Tunisia	0000-0216-2441-3328 khachnaouimakrem@gmail.com

Board of Advisory / Danışma Kurulu

Name Surname/Adı Soyadı Institution/Kurum	ORCID & MAIL
Prof. Dr. Abdurrahman Kurt *Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye*	0000-0001-6087-3725 akurt@uludag.edu.tr
Prof. Dr. Adnan Demircan *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-9290-0780 adnandemircan@gmail.com
Prof. Dr. Celaleddin Çelik *Erciyes Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-3279-5405 celikc@erciyes.edu.tr
Prof. Dr. Cevdet Kılıç *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-7638-7323 cevdet.kilic@hbv.edu.tr
Prof. Dr. Felix Körner *Pontificia Università Gregoriana, Italy*	0000-0003-1618-7968 felix.koerner@hu-berlin.de
Prof. Dr. Hacı Yunus Apaydın *Erciyes Üniversitesi, Türkiye*	0000-0003-0741-6896 yunusa@erciyes.edu.tr
Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*	0000-0001-5528-9559 hibulut@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. İshak Özgel *Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-3807-414X ishakozgel@sdu.edu.tr
Prof. Dr. Kemal Polat *Amasya Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-9259-8016 kemalpolat2505@gmail.com

Prof. Dr. Labidi Bouabdallah *Sharjah University, United Arab Emirates*	0000-0001-9056-486X b_labidi@yahoo.fr
Prof. Dr. Mohamed M. El-Gammal *Hamad bin Khalifa U., Qatar*	0000-0002-8389-3400 malgammal@hbku.edu.qa
Prof. Dr. Sami Kılıç *Fırat Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-9954-5312 skilic1@firat.edu.tr
Prof. Dr. Talip Özdeş *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-6989-1900 tozdes@hotmail.com
Prof. Dr. Vejdi Bilgin *Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-2161-4875 vbilgin@uludag.edu.tr
Prof. Dr. Eyüp Şimşek *Atatürk Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-4393-7616 eyupsimsek@atauni.edu.tr
Prof. Dr. Murat Demirkol *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-1770-4288 murat60demirkol@gmail.com
Doç. Dr. Yasin Yılmaz *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-6186-2400 yasinyil_63@hotmail.com
Doç. Dr. Harun Şahin *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye*	0000-0003-2834-2339 hsahin@ybu.edu.tr
Doç. Dr. M. Mücahit Asutay *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye*	0000-0003-3200-4666 mucahitasutay@hotmail.com
Doç. Dr. Salih Aydemir *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye*	0000-0002-5844-3774 saydemirs@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Demirci *İstanbul Üniversitesi, Türkiye*	0000-0003-4218-5181 mustafa.d.69@istanbul.edu.tr

Turkish Studies-Religion is an international refereed journal that publishes studies in the field of divinity.	**Scope / Kapsam**	*Turkish Studies-Religion*, ilahiyat alanında hazırlanan çalışmaları yayımlayan uluslararası hakemli bir dergidir.
The aim of the journal is to provide an open access academic ground where researchers working in the field of divinity can share and disseminate their findings.	**Aim / Amaç**	Derginin amacı, ilahiyat alanında çalışan araştırmacıların bulgularını paylaşabilecekleri ve yayabilecekleri açık erişimli akademik bir zemin sunmaktır.
The journal publishes four issues (March, June, September, December) annually.	**Period / Periyot**	Dergi, yılda dört sayı (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlar.
Authors are not charged under any name before or after publication. Authors and reviewers are not paid.	**APCs**	Yazarlardan yayın öncesi ya da yayın sonrası hiçbir ad altında ücret talep edilmez. Yazar ve hakemlere ücret ödenmez.
The journal uses a double-sided blind review system. The referee list is published on the web page at the end of each year.	**Peer-rewiew / Hakemlik**	Dergi çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanır. Hakem listesi her yılın sonunda web sayfasında yayımlanır.
Turkish Studies-Religion is an Open Access (CC BY-NC).	**OA**	Dergi açık erişimlidir (CC BY-NC).

Indexing / Dizinlenme

İndeks Adı	**Kabul Tarihi (Başlangıç: Cilt/Sayı)**
ULAKBİM TR-Dizin	January / Ocak 2019 (14/1)
SOBIAD	January / Ocak 2019 (14/1)
Central & Eastern European Academic Source (EBSCO)	January / Ocak 2020 (15/1)
MLA International Bibliography	25.09.2024

General Coordinator of Foreign Editors / Dış Temsilciler Koordinatörü

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
ORCID: 0000-0001-5299-0673
Eski Türk Dil Kurumu Başkanı
Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü (Emekli Öğretim Üyesi)
gurergulsevin@gmail.com

Representative of Foreign Country / Dış Temsilciler

ABD	Prof. Dr. Robert DANKOFF *Chicago Üniversitesi*
Almanya	Prof. Dr. Marcel ERDAL *Goethe Üniversitesi* merdal4@gmail.com
Japonya	Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI *Okayama Üniversitesi* kuri@okayama-u.ac.jp
İngiltere	Prof. Dr. Fikret TURAN *İstanbul Üniversitesi* fikret.turan@istanbul.edu.tr
Arnavutluk	Doç. Dr. Xhemile ABDIU Tirane *Üniversitesi* xemile.abdiu@unitir.edu.al
Orta Asya	Prof. Dr. Seadet SHIKHIYEVA *Azerbaycan Millî İlimler Akademisi* shikhyevas@gmail.com
Kazakistan	Prof. Dr. Aimen ANUARBEK *Dulati Taraz Devlet Üniversitesi* aimen.tarsu.kz@bk.ru
Kırgızistan	Dr. Ulanbek ALİMOV *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi* ulanbek.alimov@manas.edu.kg
KKTC	Dr. Orhan HASANOĞLU *Uluslararası Final Üniversitesi* orhan.hasanoglu@final.edu.tr
Azerbaycan	Prof. Dr. Vusale MUSALİ *Kastamonu Üniversitesi* tezkireshinas@gmail.com
Özbekistan	Prof. Dr. Cabbar İŞANKUL *Özbekistan İlimler Akademisi* scabbar@albatros.uz
Polonya	Prof. Dr. Öztürk EMİROĞLU *Warsaw Üniversitesi* o.emiroglu@uw.edu.pl

Executive Office / Adres

Ramazan Bölük
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Emniyet Mahallesi, Abant 1. Cad. No:10/2D, 06560, Yenimahalle, Ankara, Türkiye
turkishstudiesreligion@gmail.com
www.turkishstudies.net/religion

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbâr'a Göre Nebi ve Resul Seçiminde Vehbîlik ve Kesbîlik Sorunu
The Problem of Vehbism and Qesbism in the Selection of Prophet and Messenger According to al-Maturidi And Qādi Abd al-Jabbār
Osman Oral
309-330

Arap Diline Dair Bir Layiha: Abdülaziz Fehmî Paşa'nın Arap Harflerini Latin Alfabesiyle Değiştirme Girişimi
A Proposal Regarding The Arabic Language: Abdülaziz Fehmî Pasha's Attempt to Replace Arabic Script with The Latin Alphabet
Encümen Bayram
331-349

İnteraktif Nüzul
Interactive Revelation
Abdulkerim Bingöl
351-369

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın Hz. Peygamber'e "Ente (Sen)" Hitabı
God's Speech to the Prophet "Anta (You)" in the Qurān
Esra Hacımüftüoğlu
İsmail Bayer
371-388

Larende'de Bir Osmanlı Gelini: Nefise Melek Hatun
An Ottoman Bride in Larende: Nafisa Melek Khatun
Nadir Karakuş
389-404

Meyyit Kavramının Etimolojik ve Semantik Yönden İncelenmesi
Etymological and Semantic Analysis of the Concept of "Meyyit"
Hamit Salihoğlu
405-420

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

ANKARA SCIENCE UNIVERSITY

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

Arap Diline Dair Bir Layiha: Abdülaziz Fehmî Paşa'nın Arap Harflerini Latin Alfabesiyle Değiştirme Girişimi

A Proposal Regarding the Arabic Language: Abdülaziz Fehmî Pasha's Attempt to Replace Arabic Script with the Latin Alphabet

Encümen Bayram*

Abstract: The Arabic language has an incredible history that it has survived and evolved for thousands of years, and it has been influenced by many different cultures and events. As a language used across a vast geography and serving as the language of the fundamental sources of Islam, Arabic belongs to the Hamito-Semitic language family – an amazing fact While there are still some debates about which language this group of languages came from, one thing is for sure: Arabic has been the language of the Qur'an for fourteen centuries. However, there have been some fascinating interventions in the Arabic language over time, such as efforts to simplify it or remove what is seen as unnecessary or excessive. In recent times, one of the most notable and exciting efforts has been focused on its alphabet. During this exciting period of national state formation and the advent of western knowledge, science and industry, Arab intellectuals and politicians were engaged in lively discussions about changing the alphabet. These were influenced by the Turkish Alphabet Reform. One of the most notable works in this area is Abdülaziz Fehmî Pasha's trailblazing proposal to replace the Arabic script with the Latin alphabet. Fehmî Pasha's proposal shot to prominence thanks to his leading role in Egypt's fight for independence from the British and its reconstruction. His adoption of Mustafa Kemal Atatürk's and the Turkish Alphabet Reform as examples adds incredible value to this study. This research, using a textual analysis method and dives deep into the fascinating world of the Arabic alphabet, exploring its rich history. One of the factors that paved the way for the creation of the study is Turkey's experience in using the Latin alphabet instead of the Arabic alphabet and its impact on other Arab countries, especially Egypt. At the same time, there was a dearth of research on this subject within our own country. The studies that have shaped its evolution, and the intriguing reasons behind Abdülaziz Fehmî Pasha's bold proposal to replace it with the Latin alphabet. It also delves into the intriguing feedback loop that emerged during the preparation and publication of the proposal, uncovering the compelling reasons behind its initial reception and the subsequent evolution of opinions.

Structured Abstract: The Arabic language, belonging to the Afro-Asiatic (Hami-Sami) language family, occupies a distinctive and historically significant position particularly in view of its function as the liturgical language of Islam. For over fourteen centuries Arabic has served as the primary medium through which Islamic teachings, culture, and civilisation have been transmitted with the Quran representing the most influential text. Despite its esteemed status Arabic has been subject to a number of external influences and reform movements

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Akdeniz University, Faculty of Divinity, Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Languae and Rhetoric

ORCİD 0000-0001-6891-3680

encumenbayram@akdeniz.edu.tr

Cite as/ Atıf: Bayram, E. (2024). Arap diline dair bir layiha Abdülaziz Fehmî Paşa'nın Arap harflerini Latin Alfabesiyle değiştirme girişimi. *Turkish Studies - Religion, 19*(3), 331-349. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.77948

Received/Geliş: 17 May/Mayıs 2024

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 25 September/Eylül 2024

Published/Yayın: 30 September/Eylül 2024

CC BY NC

throughout its lengthy history. Such interventions have frequently sought to streamline its intricate structure or modify its script to align with contemporary requirements.

One of the most significant and enduring debates surrounding the Arabic language, particularly in the modern era, pertains to its script. The Arabic alphabet, employed not only in religious texts but also in everyday communication, became the subject of reform efforts during the late 19th and early 20th centuries. This period saw the emergence of nation-states in the Arab world and a growing influence of Western education, science, and technology. Arab intellectuals and political leaders initiated discussions on the future of their language and script, grappling with the challenge of modernising their societies while preserving their cultural and religious identity.

The notion of replacing the Arabic alphabet with the Latin script gained notable currency during this period. This proposal was not merely an academic suggestion; rather, it was driven by a confluence of broader social, political, and technological changes. The success of the Turkish Alphabet Reform in 1928 initiated by Mustafa Kemal Atatürk was a pivotal factor in initiating comparable discussions among Arab intellectuals. Atatürk's reform replaced the Ottoman script, which was based on Arabic with the Latin alphabet, thereby inaugurating a significant modernisation effort. This reform prompted Arab intellectuals to contemplate whether the adoption of the Latin script could facilitate the modernisation of the Arabic language rendering it more malleable in the context of rapid global change.

One of the most prominent proponents of this reform was Abd al'aziz Fehmî Pasha an Egyptian intellectual and political figure. Fehmî Pasha's proposal to replace the Arabic alphabet with the Latin script was a bold and controversial initiative reflecting the intellectual currents of the time. It emerged during a transformative period in Egypt's history as the country was emerging from British colonial rule and undertaking a process of national reconstruction. As part of this transformation many Egyptian leaders including Fehmî Pasha, believed that modernising the country's language and script was essential to its future progress.

The proposal put forth by Fehmî Pasha was shaped by a multitude of factors including the prevailing political climate in Egypt, the broader drive for modernisation across the Arab world and the direct impact of Turkey's successful alphabet reform. Fehmî Pasha perceived the Latin alphabet as a means of modernising Arabic rendering it more accessible and facilitating its acquisition for both Arabs and non-Arabs. Furthermore, he considered that the adoption of the Latin script would enable Arabic to be more closely aligned with modern printing technologies, thus facilitating its integration into global scientific and academic discourses.

Nevertheless, Fehmî Pasha's proposal encountered considerable obstacles from the outset. The most vocal opposition to the proposal came from traditionalists who viewed the Arabic script as an inseparable part of Arab and Islamic identity. For these critics, The Arabic alphabet was not merely a writing system; it was a sacred connection to the Quran and a symbol of the broader Islamic cultural heritage. Any endeavour to supplant the script with Latin characters was perceived as a danger to this historical and religious legacy.

In addition to encountering resistance from traditionalists, Fehmî Pasha also faced opposition from more pragmatic voices within Egyptian and Arab society. Such a radical reform was also questioned by individuals who considered its practicality to be questionable. While they acknowledged the potential benefits of modernising the script, they argued that the challenges of implementing this change, both logistically and culturally, were significant. The Arabic script is deeply embedded in both religious and cultural practices and as a result, it was considered too integral to the identity of the Arab world to be replaced without causing significant disruption.

Notwithstanding the aforementioned impediments, Fehmî Pasha remained steadfast in his conviction regarding the desirability of a Latinised Arabic script. Nevertheless, his endeavours ultimately proved unsuccessful in garnering substantial backing. The cultural and intellectual resistance to his proposal, coupled with the logistical challenges of implementing such a reform across the Arab world meant that the Arabic alphabet remained intact. Nevertheless, Fehmî Pasha's initiative represents a pivotal moment in the history of Arabic linguistic reform, reflecting the broader intellectual debates of his time.

The failure of Fehmî Pasha's proposal did not put an end to discussions about the future of the Arabic script and language. Throughout the 20th century, analogous debates persisted, particularly as Arab countries endeavoured to modernise their educational systems and integrate more fully into the global economy. The

ongoing tension between the desire to maintain tradition and the imperative of embracing modernity, as exemplified by Fehmî Pasha's initiative remains a salient feature of contemporary discussions about the Arabic language.

In conclusion, the proposal put forth by Abd al'aziz Fehmî Pasha to replace the Arabic script with the Latin alphabet represents a significant case within the broader discourse of Arabic linguistic reform. Although his project ultimately proved unsuccessful it serves to illustrate the intellectual challenges faced by Arab thinkers in attempting to reconcile their cultural and religious heritage with the demands of modernity. Fehmî Pasha's endeavours exemplify the broader struggles of Arab intellectuals in the early 20th century as they sought to navigate the intricate relationship between language, identity and modernisation.

Keywords: Language, Arabic alphabet, Latin alphabet, Egypt, Abd al'aziz Fehmî Pasha, Proposal.

Öz: Yaşayan diller içerisinde kadim bir hüviyete sahip olan Arap dili, tarihî seyir içerisinde farklı müdahalelere maruz kalmıştır. Geniş bir coğrafyada kullanılan ve İslam'ın temel kaynaklarının dili olma vasfı da taşıyan Arapça, Hami-Sami dil ailesine mensuptur. Bu dil gurubunda yer alan dillerin kaynak dilinin hangisi olduğuna dair tartışmalar devam ederken Arapça, Kur'ân dili kimliğiyle on dört asırdır kendisini koruyabilmiştir. Ancak farklı zaman dilimlerinde onun kolaylaştırılması, gereksiz veya fazla görülen konularının atılması gibi nedenlerle Arap diline müdahaleler olmuştur. Yakın geçmiş zamanlarda daha çok görülen çalışmalardan birisi de onun alfabesine yöneliktir. Özellikle millî devletlerin kurulmaya başlandığı ve Batıya doğru ilim, bilim, fen ve sanayi alanında bir yönelimin görüldüğü bir dönemde Türk Harf İnkılabının da etkisiyle Arap aydın ve siyasîleri arasında alfabenin değiştirilmesiyle ilgili tartışmalar hız kazanmıştır. Nitekim yapılan çalışmaların en dikkat çekenlerinin başında Abdülaziz Fehmî Paşa'nın Arap harflerini Latin alfabesiyle değiştirmeyi öngören layihası gelmektedir. Mısır'ın, İngilizlerden bağımsızlığını kazanma ve yeniden inşa edilmesinde temayüz eden lider gurubun içerisinde yer almasından dolayı Fehmî Paşa'nın layihası, bu alanda merkezi bir konuma yerleşmiştir. Onun, Mustafa Kemal Atatürk'ü ve Türk Harf İnkılabını örnek alması da bu çalışma açısından değer taşır. Metin tahlil yöntemi kullanılarak yapılan bu araştırmada, Abdülaziz Fehmî Paşa'nın Arap alfabesini Latin alfabesiyle değiştirmeyi öngördüğü layihası ele alınmaktadır. Çalışmanın oluşturulmasına zemin hazırlayan etkenlerin başında, Türkiye'nin Arap alfabesinin yerine Latin alfabesini kullanılmasında yaşadığı tecrübe ve onun Mısır başta olmak üzere diğer Arap ülkelerinde oluşturduğu etkidir. Aynı zamanda ülkemizde bu hususta doğrudan bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Araştırmada, Arap alfabesinin serencamı ve ona dair yapılan çalışmalara yer verilmektedir. Fehmî Paşa'nın layihasını hazırlamasındaki nedenler, onun takip ettiği metot ve çalışmasına yapılan itirazlar üzerinde durulmaktadır. Ayrıca layihanın hazırlanmasında ve yayımlanmasında beliren etki-tepki döngüsü de irdelenmektedir.

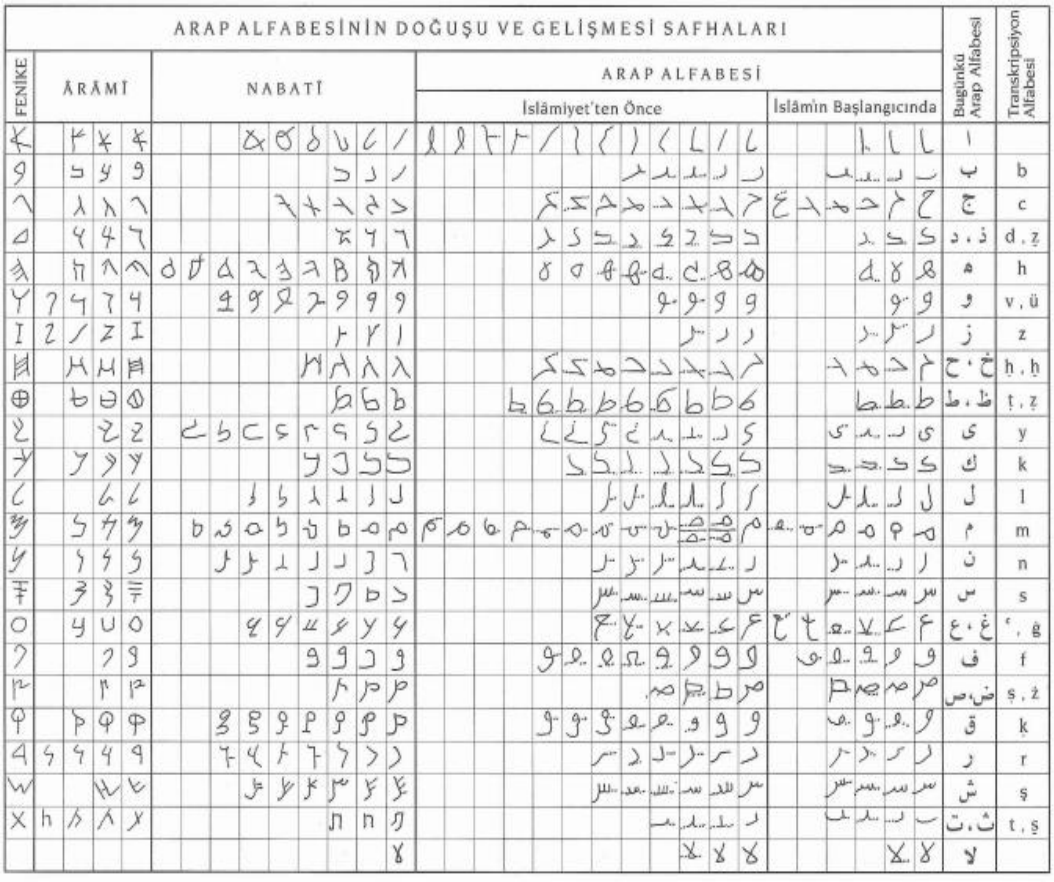
Anahtar Kelimeler: Dil, Arap alfabesi, Latin alfabesi, Mısır, Abdülaziz Fehmî Paşa, Layiha.

Giriş

Yirmi iki Arap ülkesinin resmi dili olan Arapça, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün resmi dil statüsündeki altı dilinden birisidir. O, aynı zamanda İran, İsrail, Eritre ve Çad gibi ülkelerde de resmî-mahallî dil olarak kullanılmaktadır. Diğer yandan Arapça, Kur'ân ve Hadis dili olmasından dolayı ümmet dili olma vasfı taşımaktadır. Bu manada kadim bir dil olan Arapça, bölge dili olmak gibi bir hüviyetten uzaktadır ve tarihî açıdan da on dört asrı geride bırakan bir geçmişe sahiptir (el-Kavsî, 2015, s. 76). İslamiyet öncesi dönemlerde yazılı eserlerine ulaşılan Arap dili köken bakımından Hami-Sami dil ailesine mensuptur. Özellikle Hz. Nuh'un oğlu Sam'a nispetle müsemma kılınan dil ailesi içerisinde Arapçanın yanı sıra Akadça, Asurca, Babilce, İbranice ve Kenanca gibi dillerde yer almaktadır. Sami dil ailesindeki dillerin hangisinin ilk anadil olduğuyla ilgili kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, Babilcenin ilk köken dil olduğu görüşü yaygındır (Bedruddîn, ts. s. 100). Kaldı ki bu dil ailesinde yer alan dillerin büyük bir kısmının ölü olması köken dili belirlemede bir sorun doğurmaktadır. Ancak Dilbilimciler ve tarihçiler, Samililerin ilk tarih sahnesine çıktıkları yer olarak günümüz Irak topraklarını göstermekte ve onları Babiller şeklinde tanımlamaktadırlar. Modern dönemde sözü edilen diller üzerine yapılan araştırmalar bu fikri doğrulamakla beraber

kaynak dil olan Samicede, Arapçada yer alan zengin bir dilsel birikime de ulaşılmaktadır (Bayram, 2022, s. 100).

Arapçanın kaynak dili konusunda ilmi çevrelerin girdikleri tartışmaların bir benzeri de Arap dilinin alfabesine dairdir. Nitekim elimize geçen en eski Arapça kaynağın M.Ö. Beşinci yüzyıla ait olması bilgisi (Bayram, 2022, s. 101) Arapçanın varlık gösterdiği coğrafyada alfabenin ilk defa ortaya çıkmasına dair ilgiyi sıcak tutmaktadır (Çetin, 1991, s. 276). Kaldı ki Latince dahil pek çok dilin alfabesini oluşturduğu öne sürülen Finikecenin Suriye'nin Lazikiyye şehrinin kıyı şeridi boyunca uzandığı iddiası (Ferîha, 1952, s. 5) sözü edilen tartışmaları daha da alevlendirmektedir. Ebced tertibiyle yirmi iki harften oluşan alfabenin Arabî, Aramî ve İbranî harflerle benzerlik taşıması dikkat çekmektedir. Arapçanın günümüzde yirmi sekiz harften oluşması; Ta: ت\ث, Dal: د\ذ, Kef: ك\خ gibi altı benzer sesin eklenmesiyle oluştuğu iddiası daha çok kabul görmektedir (Ferîha, 1952, s. 6). İfade edilen bu görüşlerin yanı sıra makbul bulunan başka bir iddia da Arap alfabesinin kaynağının Nebâtî alfabesi olduğu şeklindedir. Nebâtîlerin, Aramîlerin etkisiyle oluşturdukları dilin Arapçaya çok yakın olması da Arap alfabesinin aslının Aramî alfabesi olduğu fikrini gündemde tutmaktadır (Ferîha, 1952, s. 13).

Resim 1: Arap Alfabesinin doğuşu ve gelişimi.

Kaldı ki Şam kentinin güneydoğusundaki Safâ bölgesine düşen en-Namârâ'da M.S. 328 yılında Aramîce kaleme alındığı düşünülen bir mezar taşında, Nebâtî harfleriyle kaleme alınmış Arapça bir yazı (Aydın, 2018, s. 5) ve günümüze ulaşan İnciller bu alfabelerdeki benzerliği ortaya koymaktadır. Cahiliye Dönemi'nde güçlü bir anlatıyla kaleme alınan şiirlerin Kâbe'nin duvarlarına asıldığı gerçeği de Arap alfabesinin durumunu ortaya koymaktadır.

İslamiyet'e kadar bu serencamla yoluna devam eden Arap alfabesi, Kur'ân'ın nüzulüyle yeni bir aşamaya girer. Zira bu dönemde Hz. Peygamber'in direktifleriyle âyetlerin yazıya geçirilmesi ihtiyacı doğar. Nitekim Kâbe'ye ilk şiirlerin asılmasıyla başlayan ve ilk âyetin yazıya aktarılmasından sonra alevlenen ve günümüze kadar devam eden tartışmalar dikkat çeker. Her ne kadar tarihî süreç içerisinde ilk olarak Ebû Esved ed-Düelî (ö. 688), (Topuzoğlu, 1994, s. 312) Yahya b. Ya´mer (ö. 746), Nasr b. Asım (ö. 797) ve Halîl b. Ahmed'in (ö. 792) (Topuzoğlu, 1997, s. 310) şeklen başlattıkları müdahaleler olsa da Arap dilciler, edebiyatçılar, tarihçiler ve siyasîler tarafından da yürütülen bazı çalışmalar söz konusudur. Tarihî seyir içerisinde Arap diline farklı zaman ve mekânlarda dikkat çeken söz konusu müdahaleler[1], Arapçanın kolaylaştırılması, yenilenmesi ve fazla görülen gramer konularının atılması şeklinde ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada dilin bizatihi kendisine yönelik yapılan söz konusu müdahalelere yer verilmemektedir. Aynı zamanda "hemzenin" yazılışı gibi imlâ konuları da araştırmanın dışında tutulmaktadır.[2] Alfabenin yenilenmesi ve değiştirilmesi elbette dille ilgili olsa da bu sahada yapılan çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Metin tahlil yöntemi kullanılarak yapılan bu araştımada, tahlile konu olan layihanın yazarı ve onun dönemindeki sosyal, siyasal yapıya da dikkat çekilmektedir. Aynı zamanda layihanın etkilendiği ve etkilediği benzer çalışmalar da çok derinden olmamak kaydıyla ele alınmaktadır. Ayrıca Fehmî Paşa'nın layihasında yazdığı örneklere ait alfabenin mevcut yazım programlarında yer almamasından ve orijinalinin verilerek konunun daha iyi anlaşılacağından dolayı söz konusu metinlerin doğrudan resimlerine yer verilmektedir. Ayrıca bu çalışma, ülkemizde Abdülaziz Fehmî Paşa ve özellikle onun layihasına yönelik bir çalışmanın yapılmamış olmasından dolayı özgün bir hüviyete sahiptir.

1. Abdülaziz Fehmî Paşa

Asıl Adı Abdülaziz Fehmî Hicâzî 'Umer (1870/1951) olan Mısırlı bakan, yargıç, avukat, siyasetçi, şair ve yazar, Abdülaziz Fehmî/Paşa ismiyle bilinmektedir (eş-Şâzelî, 2024). 1870 yılında Keferu'l-Musaylihâ'da dünyaya gelen Fehmî Paşa, ilk eğitimini köyünde tamamlar ve aynı zamanda buradaki alimlerden aldığı derslerle Kur'an'ı hıfzeder. Ezher'de bir dönem eğitim alır ve burada İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) *el-Elfiyye*'sinden çok sayıda beyti ezberler, bu süreçte onun, dile dair fikirleri de şekillenmeye başlar (Hicâzî, ts. s. 198). Fehmî, ilk ve orta öğrenimini Tantâ'daki bir okulda tamamlayarak ilk önce Hidîv okuluna daha sonra[3] Hukuk Fakültesi'ne kayıt yapar ve buradan 1890 yılında mezun olur. Abdülaziz Fehmî Paşa, eğitiminin akabinde çeşitli adlî ve siyasî görevlerde bulunur. Bunların ilki Avukatlar Birliği başkanlığıdır. Daha sonra Evkaf Bakanlığı'nda yargı danışman yardımcılığı görevini üstlenir (es-Seyyîd, 2013, s. 19). Abdülaziz Fehmî, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Vefd partisinin kuruluşunda yer alır ve İngilizlerle Wilson ilkeleri çerçevesinde Mısır adına görüşmek üzere Sa'd Zağlûl (ö. 1927) ve 'Alî Şa'ravî ile beraber önce Paris'e ardından İngiltere'ye gider (Şamrûh, 2019, s. 1). Fehmî Paşa, bu dönemde yaptığı çalışmalarla tarihî bir hüviyet kazanır. Nitekim o, İngilizlerden bağımsızlığını kazanan Mısır'ın inşa edilmesinde önemli bir düşünce ve siyaset adamı olarak temayüz eder.

Abdülaziz Fehmî, Paris'te bulunduğu süre zarfında Mısır'ın ilk anayasasını oluşturmak için çalışır ve onun hazırladığı yasa mecmuası, 1920 yılında anayasa komisyonda kabul edilir. Fehmî Paşa, Hür Anayasal Parti'sine başkanlık eder ve Ahmed Ziver Paşa (ö. 1945) kabinesinde Adalet Bakanı olur. Paşa, yaptığı hizmetlerden dolayı "Muhammed Ali Nişanı" ve "Birinci Dereceden İmtiyaz Madalyası" gibi ödüllerle de taltif edilir. O, bu çalışmaya konu olan layihasını sunacağı

[1] Arap diline yapılan müdahaleler konusunda bkz: (Bayram & Arslan, 2023, ss. 219-230)

[2] İmlâ'nın yenilenmesi konusun yapılan çalışmalar için bkz: (Vuheybu'l-Kazâz, 1981, ss. 211-240)

[3] Abdulaziz Fehmî Paşa, "Çağın Neslinin Üstadı" lakabıyla bilinen ve "Mısırlılık" fikrinin ideoloğu olan Ahmet Lütfî es-Seyyîd ile aynı okulda okur. Paşa'nın ve Lütfî'nin yeni Mısır'ın inşasında ortaya koydukları metodolojinin gerisinde buradaki birlikteliğin olduğu görülmektedir. Konu dahilinde bkz: (es-Seyyîd, 2013, s. 10)

Kahire Arap Dil Kurulu'na 1940 yılında üye seçilir. Siyaset, hukuk ve edebiyat alanında yaptığı hizmetlerle öne çıkan Fehmî Paşa, 1951 yılında Kahire'de vefat eder.[4]

Abdülaziz Fehmî Paşa'yı bir Mısırlı için önemli kılan en önemli unsurlardan birisi, onun Yeni Mısır'ın kurulmasında aktif görev alan gurubun (el-'Akkâd, 2017, s. 28) içerisinde yer alması ve yeni anayasanın teşekkülünde en aktif kişilerden birisi olmasıdır (el-'Akkâd, 2017, s. 102). Yönünü Batı'ya dönen Mısırlılara daha yakın olan Paşa, Ahmed Emin'in (ö. 1954) kadına yönelik çalışmalarını destekleyerek bir erkeğin dört kadınla evlenmesine karşı geldiği ve bunun felsefî dayanaklarını arz ettiği bir manifesto yayımlar (Fehmî, 1947, s. 22). Adına 1919 Devrimi denilen ve Mısırlıların İngilizlerden kurtulmalarına vesile olan olayları soğuk kanlılıkla sevk eden kişi olarak da Abdülaziz Fehmî Paşa gösterilmektedir. Öyle ki 'Abbas Mahmûd el-'Akkad (ö. 1964) *Sa'd Zağlûl za'îmu's-savra* adlı eserinde İngilizlere karşı yapılan öğrenci ayaklanmasının haberini alan Fehmî'nin olayları ustalıkla yönettiğinden böylece ayaklanmanın başarılı olduğundan bahseder (el-'Akkâd, 2017, s. 17). el-'Akkad aynı zamanda ilkokul yıllarından itibaren tanıdığını ifade ettiği Abdülaziz Fehmî için Modern Mısır'ın en büyük kurucularından birisi şeklinde söz eder.

Abdülaziz Fehmî Paşa, Osmanlı, Fransız ve İngilizlerden sonra inşa edilen Mısır'ın önemli liderlerinden birisi olarak ne çıkar. Paşa, dönemin her kesimindeki aydınlarla sıkı ilişkiler kurmakla temayüz eder. O, Abbas Mahmûd el-'Akkad'ın edebî ve siyasî konuların ele alındığı mahfiline (Bayram, 2023, s. 145) katılırken aynı zamanda Mâri/Mey Ziyâde'nin (ö. 1941) Salı Sohbetleri (Ayyıldız, 2004, s. 498) şeklinde icra ettiği edebî, siyasî, dinî ve fikrî mevzuların değerlendirildiği mahfiline de iştirak eder ve Mey'e büyük bir muhabbet besler (es-Semâh, 2019). Aynı zamanda Fehmî Paşa'nın kişiliğinden dolayı dönemin yazar, şair ve düşünürleriyle sıkı ilişkiler içerisinde olduğu da dikkat çeker. İşte böylesi edebî mecralardan da beslenen Paşa'nın siyasî ve politik çalışmaları gibi dil ve edebî çalışmaları da önem kazanır. Nitekim Fehmî Paşa'nın hukukî, siyasî şahsiyetinin yanı sıra edebî kişiliği de dikkat çeker. O, şair, çevirmen ve yazar olarak şu eserlere sahiptir: Paşa'nın hayat hikâyesini anlatan *Hezihi Hayâtî,* Dâru'l-Hilâl tarafından ilk defa 1963 yılında yayımlanır. *Mudevvenetu Custinyân* adlı eser ise Roma kanunlarını içeren ve Paşa'nın Arapçaya çevirerek 1946 yılında yayımlanan bir eserdir. Fehmî Paşa'nın bizatihi kaleme aldığı ve farklı zaman dilimlerinde *es-Sekâfe, el-Hilâl ve el-Mecelle* gibi dergi ve gazetelerde yayımladığı şiir ve makaleleri (Fehmî, 1947, 1950, 1962) de dikkat çeker.

2. Abdülaziz Fehmî Paşa'nın Layihası

Abdülaziz Fehmî Paşa, Arap alfabesinin terk edilmesi ve yerine Latin alfabesinin kullanımını öngören layihasını 1944 yılının haziran ayının sonlarına doğru yazar. Paşa, onu ilk önce aynı yıl *es-Sekâfe* adlı derginin on yedinci ve yirmi beşinci sayılarında yayımlar. Bunu yapmakla Paşa, layihasına yönelik yapılacak eleştirileri görmeyi ve onları değerlendirmeyi öngörür. Nitekim Arap coğrafyasından gelen dönütlerle layihaya bir bölüm daha eklenir. Böylece layiha bir kitaba dönüşür. Çalışmanın tamamen Fasih bir Arapçayla yazıldığı, ilmî ve didaktik bir metotla işlendiği dikkat çeker. "Okuyucuya" şeklinde başlayan bir giriş ile iki ana bölümden oluşan sözü edilen kitabın ilk bölümünde üç ana başlık yer alırken ikinci bölümünde iki başlık yer almaktadır. Kitap, 1944 yılının Ağustos ayında Kahire'deki Matba'atu Mısr'da ilk kez yüz seksen altı sayfa olarak yayımlanır. Daha sonra aynı matbaa tarafından çeşitli basımları gerçekleştirilen eserin, faklı bir yayınevi tarafından yapılan başka bir baskısı da Hindâvî Yayınları'na aittir. 2017 yılında yapılan basım, gözden geçirilerek Mustafa Hişâm tarafından yapılan özel bir kapakla ve yüz elli sekiz sayfa olarak yayımlanır.

Fehmî Paşa, Ocak 1944 yılında Kahire Arap Dil Kurulu'nun ikinci ve üçüncü oturumlarında Latin alfabesinin Arap alfabesi yerine kullanılmasına dair teklifini sunar. Kurul ise bunun yazılı yapılması talebinde bulunur ve böylece Paşa, yirmi dört ve otuz birinci oturumlarda layihasını takdim

[4] Abdulazîz Fehmî Paşa'nın hayatıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: (Fehmî, 1963, s. 5)

eder (Fehmî, 2017, s. 20). Bu çalışmada Hindâvî Yayınevi tarafından basılan nüsha temel alınmakla beraber orijinal layiha ve diğer baskıları da referans alınmakta ve eserlere yapılan atıflarda bu hususa dikkat edilmektedir.

Paşa, kitaba dönüştürdüğü layihasını iki temel bölüme ayırır ve birinci bölümü kendi içerisinde üç kısma, ikinci bölümü de layihası ve ekler olmak üzere iki kısım şeklinde takdim eder. O, Arap dilinin kendine has özelliklerine dikkat çeker ve onun ne denli kadim bir dil olduğunu vurgularken (Fehmî, 2017, s. 17) aynı zamanda alfabesinin de ne kadar zor, şekil açısından hoş olmadığı üzerinde durur ve mevcut alfabeyi bu haliyle kansere benzetir (Fehmî, 2017, s. 18). Aynı zamanda alfabenin tarihî geçmişi üzerinde duran Fehmî Paşa, Kahire Arap Dil Kurulu'nun Ali el-Cârîm (ö. 1949) başkanlığında başlattığı yenileme tartışmalarını ve el-Cârîm'in yirmi dört nisan 1941 yılında sunduğu ve yazının kolaylaştırılmasını öngören layihasını takdir eder (Fehmî, 2017, s. 18). Modern Mısır'da Ali el-Cârîm'in ilk müdahalesiyle başlayan alfabeyi kolaylaştırma çalışmaları kapsamında Paşa'nın layihasının yanı sıra Ocak 1943'ten Mayıs 1944 yılına kadar geçen süre zarfında Kahire Arap Dil Kurulu'na farklı çevrelerce yirmi iki layihanın sunulmasını da eserin başka bir bölümünde vurgular (Fehmî, 2017, s. 111). Ancak çoğunun kurulda tartışılmasından sonra kabulünün mümkün olmadığını da belirtir.

Paşa, birinci bölümün birinci kısmında sarf, nahiv ve imlâ bilgisi olmadan Arap alfabesiyle okumanın zorluğuna dikkat çekerken hazırladığı layihanın yazılmasının gerekçesini vurgulamaya çalışır. Ona göre ilk yazıya aktarılmasından sonra üzerinden bin beş yüz yıl geçen Arap dili, donmaya maruz kalan ve değişim özelliğini kaybeden bir dildir (Fehmî, 2017, s. 22). Aynı zamanda Arapların da konuşma dillerini Fasih Arapçaya tercih etmek mecburiyetinde olduklarını ve Fushanın[5] zorluğundan dolayı öğrenilmesinden de kaçındıklarını ifade eder. Paşa, bu kısmın devamında daha çok hayal ve abartı ürünü olan anlatıların yazıya aktarılmasındaki kolaylığın ilim dili için geçerli olmadığını dolayısıyla çağı yakalamanın dili kolaylaştırmakla mümkün olabileceğini vurgular.

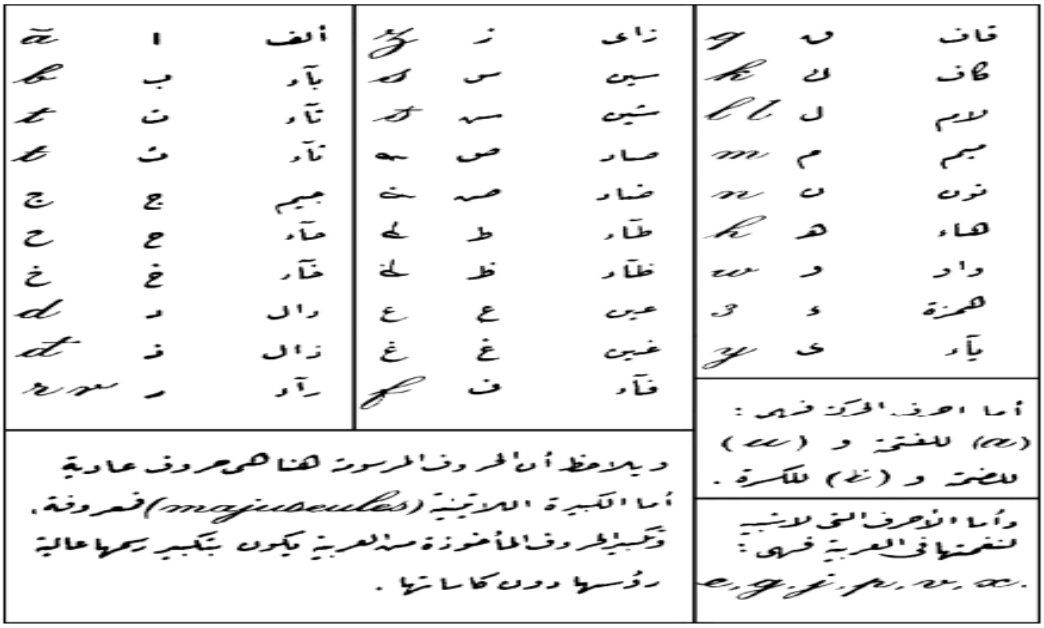
Fehmî Paşa, eserinin ikinci kısmını "Arapça yazımda Latince harfleri edinme önerisi" başlığıyla oluşturur. O, burada çeşitli ara başlıklar açarak layihasını güçlendirmeye çalışır. Nitekim Paşa, "Dillerin hayat bulması ve gelişimi" başlığında dillerin tıpkı insanoğlu gibi doğup, geliştiği ve nihayetinde yok olduğu üzerinde durur. Paşa, burada köklü bir tarihî geçmişleri olan Mısırlıların dilleri Kıpticeyi ve ondan türeyen herhangi bir lehçeyi günümüze taşıyamadıklarına işaret eder. Aynı şekilde Paşa, Latincenin şiir ve hikmet dili olması vasfından dolayı farklı formlarda kullanılmaya devam ettiği ve kaynak dil olarak bünyesinden İtalyancayı, Fransızcayı, İspanyolcayı doğurduğu ve söz konusu dillerin sahip oldukları potansiyel sayesinde daimî bir gelişim içerisinde olduklarını ve bunda yazım ve söylem arasındaki birliğin etkili olduğunu belirtir (Fehmî, 2017, s. 120). Fehmî Paşa, daha sonra sözü Arap diline getirir. Bu dilin Süryaniceyle Asya ve Afrika'da bir gelişim göstermesine ve farklı lehçeleri doğurmalarına rağmen Latinceye benzer bir özellik ortaya koyamadıkları ve müstakil diller oluşturamadıkları yanı sıra sözü edilen dil sahiplerince istenmeden yazıda sadece Fushanın kullanıldığına bu durumun da halk için bir çileye dönüştüğüne işaret eder (Fehmî, 2017, s. 121). Nitekim layihasına destek olarak sunduğu başlıklarla Arapçanın bazı zorluklarına Paşa şu şekilde işaret etmeye çalışır: Arapçada fiiller mezîd ve mücerred olarak ayrılır. Mezîd fiillerin çekimi kolaydır ancak mücerredlerin çekimlerini yapmak ya tahminle olur ya da bir sözlüğe başvurmakla mümkün olur. Bundan dolayı bir okurun herhangi bir sülâsî fiilin orta harfinin harekesini çabucak takdir etmesi olanaksızdır (Fehmî, 2017, s. 121). Zira bu fiillerin mâzi formatta fethalı, dammeli veya kesralı olmalarına karşın muzâri formatta ise tersi bir hususiyet göstermesi dil sahiplerine zorluk çıkarır. Dil sahiplerinin karşılaştığı en büyük zorluklardan birisi de bir fiile ait çok sayıdaki masdarın varlık göstermesidir. Örneğin "بات" ve "بغى" fiillerinin بيتًا, بيتوتة, بياتًا, ve بُغاءً, بَغيا, بُغًى, بُغية, بِغية gibi sayısı üç ile beş arasında değişen masdarları vardır (Fehmî, 2017, s. 122). Bu durum diğer fiiller için de geçerlidir.

[5] Kur'ân dili, duru dil ve Arapların kabul ettikleri ortak dil.

Paşa, Arapça fiillerin; malûm, meçhûl, sahîh ve mu‘tel şeklinde bir tasnife tabi tutulmasının da bir zorluğu doğurduğu üzerinde durur. Aynı şekilde o, isimlerdeki mu‘rab ve mebnî gibi hususiyetlerin de anlaşılır olmadığını söyler ve isimlerdeki ikil ve çoğul şekillerin hiçbir dilde olmadığı kadar zor olduğu üzerinde durur. Paşa, benzeri örneklerle Arap dilinin Arap Yarımadası'ndaki tüm kelimeleri bin dört yüz yıl boyunca bir araya getirerek karmaşık bir dilin oluşmasına neden olduğunu Kur'ân'dan verdiği örneklerle iddia eder (Fehmî, 2017, s. 123). Fehmî Paşa'nın bu bölümde dile dair ele aldığı konuların alfabeyle ilgili olmadığı dikkat çeker. Onun Arap diline dair tespitlerin iyi delillendirilmiş olması da Paşa'nın bu konuda derin çalışmalar yaptığına işaret eder.

Abdülaziz Fehmî Paşa, layihasının sözü edilen kısmında "Arap dilindeki hastalığın en önemli nedeni onun yazısıdır." başlığıyla bir tartışma başlatır. Ona göre Arapların dahi beğenmedikleri bir alfabe söz konusudur. Bundan dolayı da bu dil sahiplerinde okuma ve yazmaya dair karşılaşılan sıkıntılardan dolayı ilimde bir ilerleme kaydedilemez ve Arap alfabesine başlangıcından günümüze değin harekeler ve noktalamalar gibi yapılan müdahaleler, dili her ne kadar kolaylaştırma amacı taşısa da zorlaştırdığı görülür. Paşa, Çince, Farsça ve Osmanlıcada bulunan okutucu ve harekelerin bu dil sahiplerinin ilim ve sanayide geri kalmalarına neden olduğunu İbranicede böylesi bir durumun olmamasın da İsraillileri ilerlettiği iddiasında bulunur (Fehmî, 2017, s. 127).

Fehmî Paşa "Arap alfabesinin değiştirilme zorunluluğu" şeklinde belirlediği başka bir başlıkta ise Arapların tek şekil üzerine inşa edilecek bir alfabeye gereksinim duyduklarını iddia eder. O, şiir başta olmak üzere bazı edebî ürünlerde kendini gösteren ve harfin sükûn üzere okunması gibi bir durumun bütün Arapçaya teşmil edilmesi böylece i‘râbın zorluğundan uzak durulması gerektiğine inanır. Paşa, bu bölümde özellikle Türk Harf İnkılabına atıfta bulunarak Türkiye'ninkine benzer bir harf devriminden yana olduğunu belirtir (Fehmî, 2017, s. 129). Paşa'nın bu anlatımından Cumhuriyet Türkiye'sinden ilham aldığı ve yeni kurulan Mısır'daki konumundan dolayı kendisini Mustafa Kemal Atatürk'le özdeşleştirdiği söylenebilir. Nitekim onun bu hususa özel bir mesai ayırdığı dönemin Türk eğitim bakanı ve müsteşarlarıyla görüştüğü aynı zamanda Türkiye'deki öğrencilerin ne kadar sürede okuyup yazdıklarını takip ettiğine dair bilgiler yer alır (Fehmî, 2017, ss. 130-131). Aynı zamanda onun Türklerin Latin alfabesini aldıkları sürede Latin alfabesinin karşılık bulamadığı Türkçede yer alan seslerin yerine "ç, ş, ğ" gibi yeni harfleri edinmeleri tecrübesi de Fehmî Paşa'nın sunduğu layiha açısından önem arz eder (Fehmî, 2017, s. 131). Öyle ki Paşa, Arapların kullandıkları ve diğer dillerde yer almayan sesler için mevcut alfabede yer alan (ء ج ح خ ص ض ط ظ ع غ) harflere layihasında yer verir. Böylece şu şekilde melez bir alfabe oluşturur:

Resim 2: Abdülaziz Fehmî Paşa'nın alfabesi.

Fehmî Paşa, oluşturduğu bu yeni alfabede (ذ ش ت) gibi harflerin Latin alfabesinde yer alan karşılığından farklı semboller önerdiği ve Arap dilinde ses karşılığı olmayan (g j p v x) gibi harfleri de layihasından çıkardığı dikkat çeker. Onun (ج) yerine Latince (c) harfini kullanmayarak doğrudan Arap alfabesindeki karşılığı olan söz konusu harfi kullandığı görülür. Paşa'nın (و) sesi için (v) yerine (w) harfini tercih ettiği dikkat çeker. O, burada damme harekesi için (u) harfini, fetha için (a) harfini ve kesra için (i) harfini ve uzatma/med için de (ˆ) şeklini kullanır. Bu metot üzere oluşturulan layiha yirmi dokuz harften oluşur. Layihada büyük, küçük harf uyumu gözetilmeyerek sadece küçük harflerin kullanılması ön görülür. Ancak cümle başında ve özel isimlerin ilk harflerinin büyük yazılması önerilir (Fehmî, 2017, s. 139). Paşa'nın layihasında harekelere yer vermesi, Fushanın öğretilmesinde görülen zorluktan kaynaklanır (Fehmî, 2017, s. 135).

Layihada sükun/sakin/cezm için herhangi bir sembol takdir edilmez. Bunun nedeni Paşa'nın kelimeyi hecelemeye dair önerisidir. Buna göre bir kelime ضُرِبَ (ضُ-رِ-بَ) fiili örneğinde olduğu gibi tek harekeden oluşur ya da مَضْرِبٌ (مَضْ- رِ- بٌ) kelimesinde olduğu gibi harekeli bir harfi bir sükunlu harf takip eder böylece oluşan terkip bir heceyi karşılar dolayısıyla مَضْرِبٌ kelimesi üç heceden oluşur. Paşa, bu iki kullanımla beraber harekeli bir harfi iki ve daha fazla sükunlunun takip edebileceğini söyler bunun nedeni de onun, (بأْر,ع لْم- كر- يم, حاْف- فين, مآء) örneklerinden anlaşılacağı üzere med harfleri/ا-و-ي'i sükun kabul etmesidir. Ancak söz konusu harfler med/uzatma dışında kullanıldığında alfabedeki diğer harfler gibi (أيـن، لو-لا، أَ-ود) örneklerinde görüldüğü gibi heceleme sistemi öngörülerek yazılır (Fehmî, 2017, s. 136). Dolayısıyla Fehmî Paşa'nın layihasındaki yazma sistemi şu şekilde bir formla belirtilebilir.

1. متحرك واحد (Bir Hareke):

   بَ (ba)

   كَ (ka)

2. متحرك وساكن (Bir Hareke ve Bir Sakin):

   بَتْ (bat)

   كَتْ (kat)

3. متحرك وساكنان (Bir Hareke ve İki Sakin):

   بَتْرْ (batr)

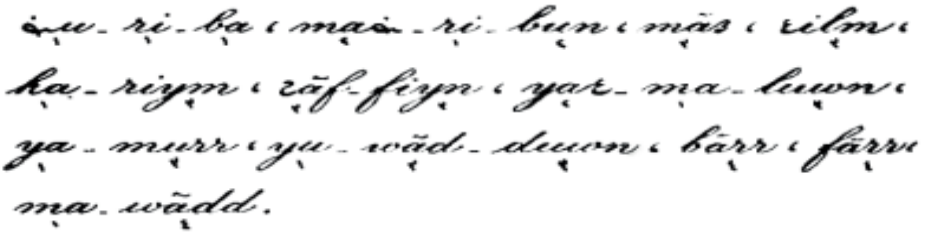
   كَتْبْ (katb)

4. متحرك وثلاثة سواكن (Bir Hareke ve Üç Sakin):

   بَتْرْسْ (batrs)

   كَتْبْسْ (katbs)

Fehmî Paşa, bu heceleme sistemine göre layihasında yer verdiği; ضرب, مضرب, ماء, علم, كريم, مودّ, فارّ, بارّ, يودَون, يمرّ, يعملون, حافّين Arapça kelimelerin soldan sağa doğru Latin alfabesiyle yazılışı şu şekildedir (Fehmî, 2017, s. 154):

Paşa'nın, layihasında hemze ile elife birbirinden bağımsız harfler şeklinde yer vermesine mukabil hemzeyi kelimenin başında elif harfiyle belirttiği ve harfin med/uzatılmış veya medsiz/uzatılmamış olmasının belirleyici olduğu görülür, onun burada kullandığı hemzenin kat-i hemzesi olması da dikkat çeker: آمين, أمر, أقلب, أوتي, إقبال gibi kelimeler şu şekilde yazılır (Fehmî, 2017, s. 154):

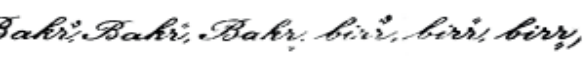

Fehmî Paşa, verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere bu sistemde vasl ve kat-i hemzelerini birbirinden ayırır ve vasl hemzesini (') işaretiyle gösterir. Nitekim Paşa'nın layihasında yer alan اسم, بلاستقبال, انتقل, استقم, اكتب gibi kelimeleri şu şekilde yazdığı görülür(Fehmî, 2017, s. 154):

Abdülaziz Fehmî Paşa'nın layihasında üzerinde durduğu hususlardan birisi de harf-i cerlerin, kasem ve atıf gibi harflerin yerine (w f b k) harflerinin kullanılmasıdır. Zira o, bu harfleri tek heceli addettiği için kullanımında bir zorluğun oluşmayacağını düşünür. Ancak Paşa, kasem vavını ve cer lamını bunlardan ayrı tutarak harekelerinden dolayı (wa ve la/li) şeklinde yazılması gerektiğini ifade eder (Fehmî, 2017, s. 138).

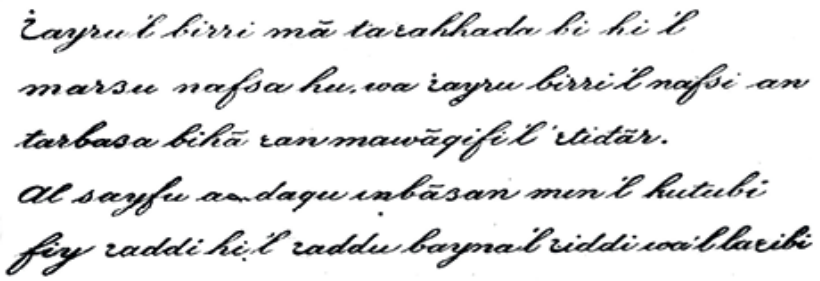
Fehmî Paşa, kelimenin müfret olması durumunda son harfin harekesinin; tenvîn/iki damme, iki üstün, iki kesra ile bitmesi gereken kuralını da olduğu gibi Latin alfabesine uygular. Onun öngördüğü sisteme göre (بكرٌ, بكراً, بكرٍ ve برٌ, براً, برٍ) şu şekilde yazılmalı ve son harfin üzerine yerine uygun olarak hareke bırakılmalıdır:

Dolayısıyla Abdülaziz Fehmî Paşa'nın öngördüğü sisteme göre aşağıda Arapça verilen metin şu şeklide yazılmalıdır (Fehmî, 2017, ss. 155-156):

خير البر ما تعهد به المرء نفسه وخير بر النفس أن تربأ بها عن مواقف الاعتذار.

السيف أصدق أنباءً من الكتب في حدِّه الحدُّ بين الجدِّ واللعب.

Fehmî Paşa'nın layihada yer verdiği radikal değişimlerden birisi de yazmaya dairdir. Nitekim o, sağdan sola doğru bir akış gösteren cümle dizilimini tersine döndürerek soldan sağa doğru şeklindeki akışı benimser. Paşa, layihasındaki en büyük gayenin Arapça öğrenenlerin doğru okuyup yazmalarına katkı sağlamak olduğunu aktarır ve onların uluslararası arenada kabul gören ilim, bilim, fen ve teknolojiye ait kavramları kolayca anlamalarına ve gelişmeleri takip etmelerine fırsat sağlayacağını da iddia eder (Fehmî, 2017, s. 145). Böylece yeni alfabe sayesinde Arapların, medeniyete mal olmuş şahsiyetlerini dış dünyaya açma şansı bulmalarının yanısıra dünyaya nam salmış önemli şahsiyetleri kolay tanıma fırsatı yakalayacaklarını ve sözü edilen kişilere ait eserlerin daha kolay basılma ve yayımlama olanağı bulacağını iddia eder (Fehmî, 2017, s. 147).

Paşa, her ne kadar büyük emeklerle layihasını Latin alfabesiyle inşa etmiş olsa da gönlünün mevcut Arap alfabesi özelinde bir kolaylaştırmadan yana olduğunu söyler. Ancak bu arzusunun mümkün gözükmediğini ifade eder ve tüm çabasının Arap dilini kolaylaştırmaya dönük olduğunu belirtir.(Fehmî, 2017, s. 143) Dolayısıyla kendisine ait yöntemin sesleri, Türkçede olduğu gibi Arap diline en iyi şekilde uyduracağını dile getirir (Fehmî, 2017, s. 143). Ayrıca Fehmî Paşa, konu dahilinde çok mesai harcadığını ve layihasında yer alan metottan daha iyi bir çıkışı bulmadığını da söyler (Fehmî, 2017, s. 148). O, ülkesine, diline ve tüm Arap coğrafyasına âşık olduğunu beyan ederek kalkınma ve ilerleme için çaba sarf edenler içerisinde olma noktasında böylesi bir projeye atıldığını anlatır. Paşa, Allah'tan korkan iyi bir mümin olmaya çalıştığının altını çizerek adeta kendisine atfedilen Kur'ân dilini değiştirmeye çalıştığı yönündeki eleştirilere kapıyı kapatır ve layihasını (وَاللَّهُ يَهْدِي مَن يَشَاء إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ/Allah dilediğini doğru yola iletir) âyetiyle bitirir. Abdülaziz Fehmî Paşa'nın layihası, Kahire Arap Dil Kurulu tarafından üzerinde iki oturumda yapılan uzun tartışmalar sonucu kabul edilmez.

3. Abdülaziz Fehmî Paşa'nın Layihasına Yapılan İtirazlar

Arap coğrafyasında Kur'ân-ı Kerim'in yazıldığı alfabe dışında yeni bir alfabeyi öngören çalışmaların rağbet görmediği bilinmektedir. Aynı şekilde tarihî seyir içerisinde Arap dilini kolaylaştırma gayesiyle yapılan çalışmalar da yeteri kadar önemsenmemektedir. Abdülaziz Fehmî Paşa'nın yeni bağımsızlığını kazanan Mısır'daki konumundan dolayı yaptığı çalışma her ne kadar diğerlerine göre daha çok benimsense de eleştirilerden kaçamamıştır. Çalışmanın bu bölümünde, genel olarak Arap dili çalışmaları özelinde yapılan eleştirilerden ziyade Paşa'nın bir metot dahilinde Kahire Arap Dil Kurulu'na layihasını sunmadan önce onu yayımlatarak kendisine yapılan dönütlere yer verilmektedir. Nitekim Paşa'nın itirazlar başlığında irdelediği söz konusu dönütler, layihanın kemale ermesi noktasında da değerlidir.

Fehmî Paşa, layihasının birinci bölümdeki ikinci ve üçüncü kısmı çalışmasına yapılan itirazlara verdiği cevaplara ayırır ve bunların yirmi tanesine genişçe değerlendirmeye çalışır. Paşa'nın layihasına yapılan ilk itiraz onun Fasih Arapça yerine diyalekti inşa etmeye çalıştığı şeklindedir. Paşa, Fushanın tamamen atılacağı veya yerine lehçenin ikame edileceği yönündeki ilk itirazın yersiz olduğunu söyler ve alfabe ile dil mefhumunun ayrı unsurlar olduğu üzerinde durur. O, Latin alfabesinin mevcut haliyle (ح,ه/ص,س/ض,د) gibi yakın sesleri birbirinden ayırt etmeye muktedir

olmadığı yönündeki ikinci itiraza ise layihasının yeterince anlaşılmadığı şeklinde bir karşılık verir ve çalışmasının tüm ihtiyaçlara cevap verecek bir hususiyetle hazırlandığını, çalışmayla amacın dili geriletmek olmadığını aksine onu çağa uydurmayı öncelemek olduğunu belirtir (Fehmî, 2017, s. 27).

Paşa'nın layihasına yapılan üçüncü itiraz ise onun gelenekle geleceği birbirinden koparacağı yani; Latin harflerinin alınması durumunda halefi, selefin bilim, sanat ve edebiyattaki katkısından mahrum bırakacağı şeklindedir. Fehmî Paşa, bu eleştiriye cevaben; maddî bir kaynakla sözü edilen mirasın çok kolay bir şekilde dönüştürülebileceğini ve Arap alfabesiyle yazılan eserlerin Latin alfabesiyle yeniden yazılabileceğini iddia eder (Fehmî, 2017, s. 29). Yapılan dördüncü itiraz ise bu layihanın Kur'ân'ın ilk yazıldığı alfabeye halel getireceği ve bu alfabeye saygı gösterilmesinin gerektiği yönündedir. Bu hususta Abdülaziz Fehmî Paşa, kendisinin Kur'ân'a saygılı olduğunu ve İslam dininde Arap alfabesine karşı bir bağlayıcılığın olmadığını söyler. O, burada alfabenin dinî bir özellik taşımadığına dair de uzunca bir kritik yapar (Fehmî, 2017, ss. 30-31). Beşinci itiraz da Kur'ân'ın ümmet arasındaki yeriyle alakalıdır. Burada Kur'ân'ın alfabesinin değiştirilmesi durumunda var olan birlikteliğin bozulması olasılığıyla ilgilidir. Bu konuda da Paşa, tarihî anlamda Kur'ân'ın Mushaf'a dönüştürülmesi sürecine değinerek ona yapılan müdahaleler üzerinden kendisine bir kapı aralamaya çalışır.

Paşa'ya göre Hz. Osman'ın, Ebû Esved ed-Düelî'nin, Halil b. Ahmet'in yaptıkları da dile doğrudan müdahaledir (Fehmî, 2017, s. 33). Altıncı itiraz da Kur'ân ile ilgilidir ve Latin alfabesinin kullanılmasıyla Arap harfleriyle kalacak Kur'ân'ın, gelecekte nasıl okunacağına, onun geleceğinin Kıptice yazılan bazı eserlerin geleceği gibi olup olmayacağına dairdir. Abdülaziz Fehmî Paşa bu hususta bir beis görmediğini, Kur'ân öğretimine dair kurumların bugün olduğu gibi gelecekte de varlık göstermeleri durumunda böylesi bir sıkıntının olmayacağını belirtir. Ona göre ilk yazılan Mushaf ile günümüzde kullanılan nüshalar arasında şekil bakımından farklılıklar vardır. Dolayısıyla olumsuz bir etki söz konusu değildir. Yedinci itiraz da mevcut alfabenin Araplarla bir kimlik kazandığı bundan kopmanın yararının olmayacağına dairdir. Paşa bu itiraza da bir ulusa kimlik kazandıran öğelerden birinin dil olduğunu fakat bu dilin nasıl yazıldığı yani resmedildiği olmadığı üzerinde durur ve iddiasını Avrupa ülkelerinden verdiği örneklerle desteklemeye çalışır (Fehmî, 2017, s. 36). Dokuzuncu itiraz Arap alfabesinin İran, Hindistan, Malavi, Java ve Sumatra adalarında kullanıldığı ve bu alfabe sayesinde buradaki Müslümanların rahatça Kur'ân'ı okuyabildikleri ve bir değişimin akabinde sözü edilen insanların durumlarının ne olacağı fikri üzerine kuruludur. Paşa'nın bu itiraza kızdığı ve onların alfabesinin aynı olmasının onlara sadece kıraatte kolaylık sağlayabileceği ancak onların, İslam dininin birinci kaynağını anlama noktasında herhangi bir meziyet kazanamayacaklarını vurgular. Aynı zamanda Kur'ân'ın anlaşılması uğruna uzun yıllar önce bütün dillere tercümesinin yapıldığını söyler böylece Kur'ân diliyle, alfabesini birbirinden ayırt etmeye çalışır (Fehmî, 2017, s. 38).

Paşa'nın derlediği onuncu itiraz ise Arapçanın mevcut durumunun iyileştirilmesinin yazının değiştirilmesiyle ilgisinin olmadığı şeklindedir. O, bu hususta doğru yazılmadan doğru okuma ve anlamanın mümkün olmayacağını belirtir ve bu itirazın yersiz olduğunu iddia eder. Paşa'ya göre bu itiraz sahipleri, dil konusunda derin bilgileri olmayan ve dil kurullarında görevli ulemadan uzak kişilerdir (Fehmî, 2017, s. 40). On birinci itiraz harekelerin durumu ve kullanımıyla ilgilidir. Ancak Paşa, bunlar için özel bir sistem geliştirmez. On ikinci itiraza gelince onun, bir itirazdan çok bir eleştiriyi içerdiği görülür: Bu eleştiri sahipleri, bazı batı dillerinde kelime içesinde yer alan fakat okunmayan seslerin dili zorlaştırmasına rağmen Batılıların alfabelerinden vazgeçmedikleri ancak Arapların dillerindeki basit şeyleri bahane ederek böyle bir maceraya giriştikleri şeklindedir. Abdülaziz Fehmî Paşa, sözü edilen dillerde sayısı dört yüzü geçmeyen bir dilsel varlıkla sözcük sayısı yaklaşık seksen bine ulaşan Arapçanın kıyaslanamayacağı üzerinde durur (Fehmî, 2017, s. 41).

On üçüncü itiraz ise Arap alfabesinin yazıda sağladığı avantajla ilgilidir. Bu itirazda bulunanlara göre istifleme usulüyle küçük bir kâğıt parçasına uzun bir tahkiye sığabilecekken Latin

alfabesi satır dışına çıkarılmayarak böyle bir olanağı sağlayamamaktadır. Bu itiraz karşısında Fehmi Paşa, Arap dilinin bu meziyetini kabul etmekle Fransızca verdiği örneklerle (Fehmî, 2017, s. 41) de Latin alfabesinin buna yakın avantajlar sağladığı üzerinde durur. On dördüncü itiraz hareke ve med harflerinin kullanımıyla ve bu teşkil/harekeleme hususlarının Latin alfabesiyle kullanılması durumunda nasıl bir özellik kazanacağıyla ilgilidir. Harekelerin sadece Arapça ve sınırlı sayıdaki diller için geçerli olan ve ifadenin doğru okunması noktasında yardım sağladığı fikrini taşıyan Fehmî Paşa, Ali el-Cârim'in (ö. 1949) sadece iyi bir sarf ve nahiv eğitimi alan kimselerin doğru okumalar yapabildiği ve bundan dolayı hareke yerine farklı işaretleri kullanmayı öngören fikirlerine atıfta bulunarak bu denli itirazları doğru bulmaz ve layihasında buna yer verdiğini söyler.

Abdülaziz Fehmî Paşa, on beşinci itirazı, adresine yollanan Rebiyülahir 1363 tarihli, günü ve yazarı belli olmayan ancak harf değişikliği dahil İslam dinine zarar verebilecek konuları sert bir dille yazan bir makale etrafında şekillendirmektedir. Makalede İslam dini, Müslümanın sorumluluğu, Kur'ân'a riayet gibi konular irdelenmekte ve Paşa'nın layihasının bir tehdit oluşturduğu üzerinde durulmaktadır. Fehmî Paşa, hiçbir künye, baskı yeri, zamanı ve yazar ismine yer vermeyen bir gazetede bulunan söz konusu makaleyi yadırgamakla beraber, layihasının üzerinde durulan mevzulara herhangi bir haleli getirmeyeceğini vurgulayarak uzun bir reddiye kaleme alır (Fehmî, 2017, ss. 42-47). Fehmi Paşa'ya söz konusu gazetenin herhangi bir künyeye yer verilmeden gönderilmesinin nedenleri arasında Paşa'nın konumu ve ona karşı beslenen korku olabilir.

Arap alfabesinin kişiyi olumlu düşünceye sevk ettiği şeklindeki bir iddiaya sahip on altıncı itiraza karşılık Paşa, kişinin ancak sağlam bir bilgi birikimiyle hayatını kolaylaştıracağını akıl ve iyi niyetle de olumlu bir yapıya bürüneceğini ifade ederek iddiayı mesnetsiz görür. Fehmî Paşa, dilin insanın iç dünyasını aydınlattığını kabul eder fakat bunun sesleri oluşturan sembollerle yani alfabeyle ilgili olmadığını belirtir (Fehmî, 2017, s. 48).

Paşa'nın layihasında yer verdiği Doğu toplumlarının geri kalmalarının sebeplerinden birisinin dilleri oldukları şeklindeki düşünce on yedinci itirazı oluşturur. Bu fikre karşılık itiraz edenler çağa ayak uyduramamanın dille alakası olmadığını aksine özellikle İslamiyet'ten sonra dilin kazandığı ivmenin düşünce ve fikir âlemini de etkilediğini söylerler. Buna mukabil Paşa da iddia sahiplerinin daima İslami dönemlere atıfta bulunduklarını ve günümüzün pek çok Arap diyarında dilde görülen sıkıntılara bakmadıklarını belirtir. Ayrıca Paşa, Arapçanın tıp, eczacılık ve kimya gibi ilimlere ait kavramların karşısında çaresiz kaldığını diğer ilimlerdeki ilerlemeler karşısında Fushanın kendisini yenileyemediğini ve ilerleyemediğini böylece dilde fonksiyon bozukluklarının oluştuğunu söyler (Fehmî, 2017, s. 49). Paşa'nın arz ettiği on sekizinci itiraz ise mevcut resmî kurumlarda, gazetelerde ve matbaalarda Arap diline hâkim editörlerin, yazmanların ve tashih görevlilerinin neşriyatta meydana gelebilecek hatalara mâni oldukları, alfabenin Latin alfabesine dönüşmesi durumunda dilsel hataların çok yayılıp dile yerleşeceğine dairdir. Fehmî Paşa, bu itiraza gündelik yaşamda kullanılan lehçe ve Fushadan dolayı karşı çıkar. Ona göre müvekkiliyle çok daha rahat diyalog kuran bir avukatın savunması esnasında kullandığı dilin mahkeme kayıtlarına geçirilmesinde daha fazla sıkıntı görülebilir aynı şekilde sokakta cereyan eden bir hadisenin polis tarafından tutulan bir rapora yansıtılması çok sayıda dilsel hatayı barındırabilir (Fehmî, 2017, s. 50). Fikir olarak bu itiraza yakın bir anlam taşıyan on dokuzuncu tepki de sair lehçelerin Fushaya yakın olduğu ve zamanla basım-yayım araçları vasıtasıyla ümmi insanların dahi yazılıp-çizilenleri anlayabildiği ve alfabe değişikliğinde bu durumun zarar göreceğine dairdir. Ancak Fehmî Paşa, bu itirazı konu dışı addeder ve alfabenin değiştirilmesinin bu iddiayı etkilemeyeceği üzerinde durur (Fehmî, 2017, s. 51).

Paşa, *el-Musavvar* dergisinde layihasının doğrudan İslam'a yönelik bir muhalefeti taşıdığı şeklinde yer alan haberi de yirminci itiraz olarak sunar. Paşa'nın layihasının İslam'ı ve kazanımlarını yok edeceği ithamı karşısında kızdığı dikkatten kaçmaz. O, Kur'ân ve hadiste Alfabeyle ilgili bir uyarının olmadığı ancak kıraatle ilgili telkinlerin olduğu üzerinde durarak layihasını teyit etmeye

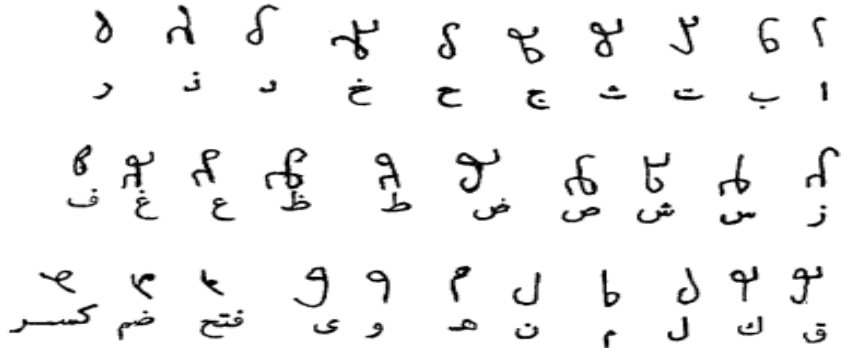
çalışır. Paşa aynı zamanda ilim ile dinin birtakım değerler üzerinden çatışmacı bir ortama sürüklenmesinden rahatsız olunması gerektiği üzerinde de durur (Fehmî, 2017, ss. 53-55).

Abdülaziz Fehmî Paşa'nın, takip ettiği metottan anlaşılacağı üzere layihasını gelişigüzel hazırlamadığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki o, ilk önce mevcut alfabeyi derinden irdeleyerek kullanılan sair alfabeler üzerinde durur. Paşa'nın tarihî ve felsefî derin bir birikimin sonucunda oluşturduğu çalışmasını ilgili kurumlara arz etmeden oluşabilecek itirazları değerlendirmek üzere halka açması ve her bir itirazı cevaplaması önem arz eder. İtirazların çoğunun, Paşa'nın Fushayı değiştirmeyi öngördüğüne işaret etmesine mukabil onun Fushaya dair hassasiyetini (Fehmî, 2017, s. 70) beyan etmesi de önemlidir. Kaldı ki Fehmî Paşa bu çalışmasıyla sadece fesahatı öngördüğünü de ifade eder (Fehmî, 2017, s. 76).

4. Modern Dönemde Arap Alfabesinin Değiştirilmesine Dair Yapılan Çalışmalar

Millî devletlerin kurulmaya başlandığı 19. Yüzyıldan itibaren dile dair çalışmaların çokluğu, millî ve aslî bir dilin inşa edilmesi ülküsünden dolayı dikkat çeker. Osmanlının parçalanması ve Arap coğrafyasında yeni devletlerin kurulmasıyla dile ve onun alfabesine dair farklı müdahaleler görülmektedir. Sözü edilen çalışmaların başında da alfabeye dair olanlar gelir. Dolaysıyla Abdülaziz Fehmî Paşa'nın alfabeyi değiştirmeyi öngören layihasına benzer olanları işlemek yerinde olacaktır. Zira sözü edilen çalışmaların bazılarının Paşa'nın raporundan ilham aldığı görülmektedir. Aynı zamanda Paşa'nın da Arap coğrafyasında yapılan benzer çalışmalardan etkilendiği de dikkat çekmektedir (Fehmî, 2017, s. 29).

Cemîl Sıdkı ez-Zehâvî'nin (ö. 1936) *el-Muktadaf* adlı derginin 1896 yılındaki onuncu sayısında yayımladığı "el-Had'ul-cedîd" başlığını (Özünlü, 2010, s. 45) taşıyan yazısı telaffuz edilmeyen sesleri ortadan kaldırarak yazımı kolaylaştırmayı ve dili i'râbtan ırak tutmayı öngörmektedir. Araştırmalar sonucunda Fehmî Paşa'nın ez-Zehâvî'den etkilenip etkilenmediğine dair kesin bir bilgiye ulaşılamazsa da ez-Zehâvî'nin çalışmasının Mısır merkezli *el-Muktadaf*'da yayımlanması Paşa'nın, bu çalışmadan haberdar olması ihtimaline götürebilir. Şekilsel anlamda o an için bilinen alfabelerden farklı olduğu dikkat çeken ancak Nabâtî alfabesine de yakın olduğu görülen alfabe şu şekildedir (ez-Zehâvî, 1896, s. 747):

Resim 3: Cemîl Sıdkı ez-Zehâvî'nin Arap Alfabesine alternatif olarak hazırladığı alfabe.

ez-Zehâvî'nin âlim ve şair yönüne dikkat edildiğinde ve döneminin İstanbul'unda bir vekil olduğu düşünüldüğünde payitahtta devam eden harflerin değiştirilmesiyle (Koç-Demir, 2018, s. 34) ilgili tartışmalara kayıtsız kalmadığı sonucuna varılabilmektedir (Daş, 2022, s. 6). Cemîl Sıdkı ez-Zehâvî'nin Arap alfabesini değiştirmeye yönelik bu çalışması, Kur'an'a, Hadis'e ve mevcut edebî mirasa zarar verme olasılığından dolayı tepkilere neden olmuş (Vuheybu'l-Kazâz, 1981, s. 191) ve Arap uleması ve dil kurullarınca karşılık bulmamıştır.

Konu dahilinde önem arz eden diğer bir çalışma da Dâvûd el-Celebî el-Mevsalî'nin (ö. 1960) ilk önce Osmanlı Meclisi Mebusân'a 1908 yılında sunduğu (Vuheybu'l-Kazâz, 1981, s. 192) daha

sonra Kahire Dil Kurulu'na 1945 yılında arz ettiği Arap Alfabesinin Latin alfabesiyle değiştirilmesini öngören layihadır. Elli beş sayfadan oluşan bu çalışma ilk olarak İstanbul'da ve Türkçe yayımlanır. Arap alfabesinin Osmanlı tebaası için eksiklikleri ve Latin alfabesinin yararları üzerinde duran bu layihanın yirmi yedi sayfadan oluşan sonuç bölümü de 1945 yılında Musul'da yeniden ve Arapça yayımlanır. Bu raporun Türk dili açısından diğer bir önemi ise aynı zamanda bir doktor olan el-Mevsalî'nin raporuna benzer kendisi gibi tabip olan Doktor İsmail Hakkı Milaslı'nın aynı tarihte Islah-ı hurûf adını taşıyan bir raporu sunması ve bunun Enver Paşa gibi Osmanlı yöneticilerince kabul görülmesidir.[6]

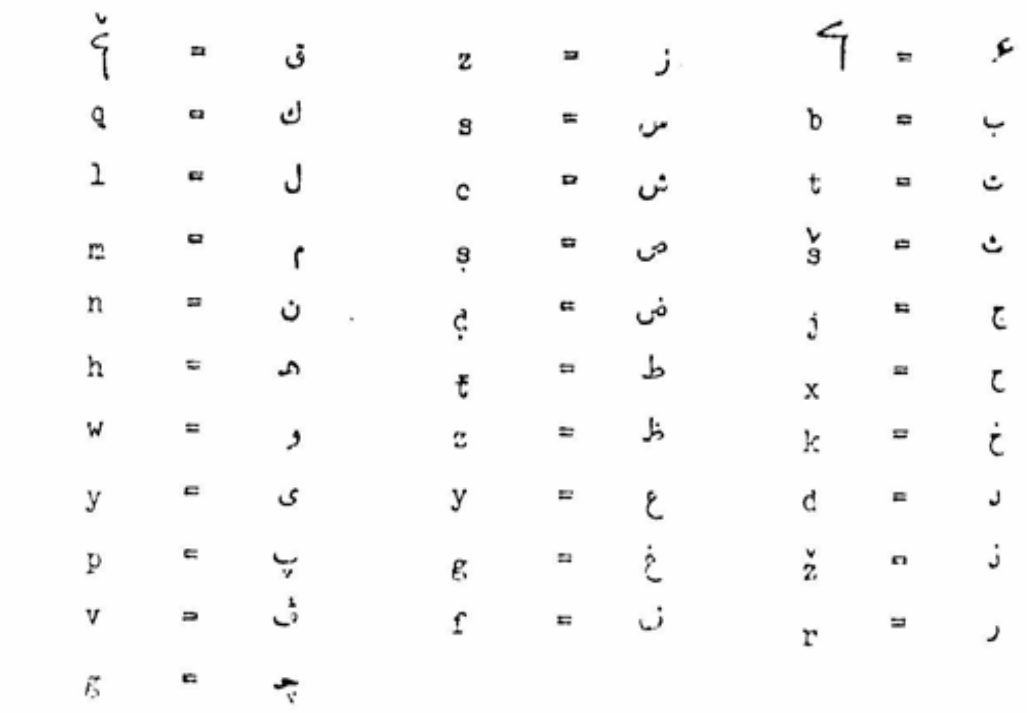
Fehmî Paşa'nın layihasına benzer bir çalışmayı da el-Ebû Anastas Mârî el-Kermelî (ö. 1947) yapar. Daha çok Hristiyan din adamı hüviyeti ve dilciliğiyle öne çıkan el-Kermelî, Latin alfabesini Arap Ebcedine alternatif gösterdiği bir yazıyı *Luğatu'l- Arab* adlı derginin 1929 yılındaki yedinci sayısında yayımlar. O, bu çalışmasında iki alfabeyi değerlendirerek Arap toplumunun geleceği için Latin alfabesinin daha doğru olacağı sonucuna varır ve bu çalışma sonraki çalışmaların bazılarına öncülük eder.(Vuheybu'l-Kazâz, 1981, s. 196) Nitekim adına Ebcedîyyetu İbrahîm Hâmûdî el-Mollâ Mûsa denilen ve adıyla müsemma olan bir rapor dikkat çeker. *Tibâ'atu'l-luğati'l-'Arabiyye bi'l-hurûfi'l-Lâtîniyye* başlığını taşıyan bir kitapçık şeklinde 1956 yılında yayımlanan rapor, Latin alfabesinin Arap alfabesinin yerine kullanılmasını önerirken bir Arab'ın Latin alfabesini kullanmakla çağı yakalayabileceği iddiasında bulunur. el-Mollâ Mûsa, hemze hariç diğer sesleri iki alfabedeki karşılıklarıyla şu şekilde sunar:

Resim 4: İbrahîm Hâmûdî el-Mollâ Mûsa'nın sunduğu rapor.

Arap alfabesinin doğrudan değişimini öngören diğer bir çalışma da şairliği daha çok bilinen Sa'îd 'Akl'a (ö.2014) aittir. 'Akl, 1961 yılında yayımladığı *Yârâ* adlı eserinde Arap alfabesine alternatif "hemze ve kaf" seslerine birer sembol uydurduğu otuz bir harften oluşan bir layihaya yer verir. Aynı zamanda o, (ع,ذ,ح,ث) sesleri için de o güne kadar yapılan alfabelerden farklı semboller kullanır.(es-Sâvî, ts., s. 20)

[6] Bu rapor, Arap alfabesinin çözülerek kullanılmasını ve ünlü harf sayısının sekize çıkarılmasını öngörmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: (Eraslan, 2024, s. 90)

Resim 5: Sa‘îd ‘Akl’ın hazırladığı alfabe.

Tarihî seyir içerinde Arap diline yapılan müdahalelerin benzerinin Arap alfabesine yönelik de yapıldığı dikkat çekmektedir. Çalışmanın bu safhaya kadar olan bölümlerinde Fehmî Paşa gibi doğrudan bir layiha ortaya koyanlar üzerinde durulmaktadır. Ancak Arap alfabesine yapılan müdahalelerin bunlarla sınırlı olmadığı da bilinmektedir. Modernleşme ve Batılılaşma eğilimindeki Arapların, alfabeyi bir entegrasyon aracı olarak gördükleri de gözlerden kaçmamaktadır. Onların Latin alfabesinin kullanılmasıyla eğitimde ve iletişim sahasında büyük bir ilerlemenin yaşanacağına dair olan inançları bu sahada çeşitli çalışmaları yapmalarına olanak sağlamaktadır. Nitekim Arap coğrafyasında doğrudan Fehmî Paşa gibi bir çalışma ortaya koymayan ancak dolayı bir şekilde Latin alfabesinin alınmasını arzulayan çok sayıda alimle karşılaşılmaktadır. Bunların başında Tahâ Hüseyin’nin (ö. 1973), 1944 yılında yayımladığı *Mustakbelu’s-Sakâfe fî Mısr* adlı çalışması, Selâme Mûsa’nın (ö. 1958) 1945 yılında yayımladığı *el-Belâğatu’l ‘asrîyye ve’l-luğâtul-‘Arabîyye,* Enîs Ferîha’nın (ö. 1958) 1952 senesinde neşrettiği *Hurûfu’l-hecâ’i’l-‘Arabîyye* adlı eserler gelmektedir. Aslında Arap alfabesine yönelik çalışmalar bunlarla da sınırlı değildir ancak konunun daha fazla uzamaması adına burada etkili olanlara yer verilmektedir.

Sonuç

Hami-Sami dil ailesine mensup Arap dilinin, Kur’ân dili olmasından dolayı pek değişim göstermeden günümüze ulaştığı görülür. Bu dile tarihî seyir içerisinde çeşitli saiklerle müdahaleler olduğu dikkat çeker. Onlardan bir tanesi de alfabesine dairdir. Köken itibariyle aynı dil ailesindeki kardeşlerinin de kullandığı kaynağı Nebatî ve Aramî alfabesine dayanan Arap alfabesi, özellikle son iki yüzyılda değiştirilmesine dair birtakım çalışmalara kaynaklık eder. Arap aydın ve siyasetçilerin Arap dilini kolaylaştırmak ve onun Batı’yı yakalaması gayesiyle ortaya koyduğu yeni yazım şekilleri Kur’ân dilini hedef aldığı tasavvurundan dolayı başarı kaydetmez. Farklı sembollere sahip sözü edilen alfabelerin Arap coğrafyasından karşılık bulmadığı gözden kaçmaz.

Arap alfabesine dair bir alternatif ortaya koyan Abdülaziz Fehmî Paşa, Mısırlı bakan, yargıç, avukat, siyasetçi, şair ve yazar kimlikleriyle temayüz eder. O, İngilizlerden bağımsızlığını kazanma yolunda çaba sarf eden lider kadronun içerisinde yer alır. Bu özelliğinden dolayı kaleme aldığı layiha diğerlerinden daha fazla rağbet görür. Paşa, devletin en üst kademelerinde yer alarak oluşan nüfuzundan dolayı layihasını farklı zamanlarda ve farklı iletişim kanallarında yayımlama fırsatını da yakalar. Bundaki temel amacın layihaya yapılacak eleştirileri görerek yeni bir alternatifin oluşmasına alan açmak olduğu anlaşılmaktadır.

Arap Alfabesinin yerine Latin alfabesinin kullanılmasını öngören söz konusu layihanın, Paşa'nın çalışmalarıyla karma bir alfabeye dönüştüğü dikkat çeker. Paşa, layihada Latin alfabesinin yanında Arap alfabesinden bazı harflere yer vererek melez bir alfabe oluşturur. Kaim Arap alfabesinin tersine soldan sağa doğru bir akışa sahip alfabede yirmi dokuz harf yer alır ve hece sistemini öngören bir yazma şeklinin benimsendiği görülür. Bu özellikte bir alfabe önerisinin daha önce yapılmadığı da dikkat çeker. İyi bir alan taramasıyla hazırlandığı anlaşılan layihanın Türk Harf İnkılabından ilham aldığı ve Paşa'nın da Mustafa Kemal Atatürk'ün harf devrimini rehber edindiği söylenebilir. Aynı zamanda Fehmî Paşa'nın Yeni Türk Alfabesini incelediği, konunun mercilerinden fikir teatisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin de müntesibi olduğu Kahire Arap Dil Kurulundaki iki oturumda değerlendirilen layiha, kabul görmez. Fehmî Paşa'nın bu layihayla gayesinin Batı'yı yakalamak olduğu anlaşılmakta ve kendisine Kur'ân dilini hedef aldığı şeklinde yöneltilen eleştirilerin de yerinde olmadığı görülmektedir.

Arap dünyasında Abdülaziz Fehmî Paşa'dan evvel başlayan Arap alfabesine dair yenileme, kolaylaştırma ve Latin alfabesiyle değiştirme çalışmalarının Paşa'nın layihasından sonra daha çok ivme kazandığı dikkat çeker. Arap ve Latin alfabelerinin yanısıra farklı sembollerle de oluşturulmaya çalışılan yeni alfabelerin Arap dil kıurullarınca onaylanmadığı görülmektedir.

Tarihî seyir içerisinde Arap gramerine yapılan müdahalelerin ülkemizdeki akademisyenlerin çalışma alanına girmesine rağmen alfabeye dair yapılan çalışmaların yeteri kadar ilgi görmediği dikkat çeker. Özellikle sahip olduğu konum gereği Abdülaziz Fehmî Paşa'ya ve onun çalışmalarına dair araştırmaların yok denecek kadar az olması, bu makaleyi özgün kılmakla beraber onun yeni araştırmalara kapı aralaması hedeflenmektedir.

Kaynakça

Aydın, M. (2018). Arap dili. *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4*(1) ss. 1-18.

Ayyıldız, E. (2004). Mey Ziyâde. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 29, ss. 498-499). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bayram, E. (2022). *Dilde Firavunculuk ve Selame Mûsa*. İlahiyat Kitap.

Bayram, E. (2023). İslamî Dönem Edebî Mahfiller. S. Akkuş (Ed.), *FSMVÜ II. Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Kongresi Bildiriler* (C. 1, ss. 140-153). Demavend Yayınları.

Bayram, E., & Arslan, K. (2023). Mısır merkezli yürütülen Fasih Arapçayı tahrif çalışmaları. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi, 23*(1), Article 1. https://doi.org/10.33420/marife.1172817

Bedruddîn, E. S. (ts.). *El-Medhal ile'l-luğati'l-'Arabîyye*. Daru'ş-Şarki'l-'Arabî.

Çetin, N. (1991). Arap. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 3). TDV Yayınları.

Daş, F. (2022). Cemil Sıdkî ez-Zehâvî'nin şiirlerinde toplumsal temalar. *Doğu Araştırmaları, 1*(25).

'Akkâd, 'Abbas Mahmûd. (2017). *Sa'd Zağlûl za'îmu's-savra*. Hindavî.

el-Kavsî, A. (2015). *El-Ebcedîyyetu'l-'Arabiyye ve'l-luğatu'l-letî kutibet bihâ* (C. 1). Dâru'l-vucûh li'n-neşr ve't-tevzi'.

el-Harbu 'alâ'l-luğati'l-'Arabîyyeti'l-fushâ. (t.y.). Geliş tarihi 28 Haziran 2024, gönderen https://alimam.ws/ref/2970

Eraslan, E. (2024). Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde saklı kalmış Doktor İsmail Hakkı Milaslı'nın alfabe hakkında bir layihası. *Türk Dili, 868,* 89-95.

Sâvî, M. (ts.). *Kitâbetu'l-'Arabîyye bi'l-hurûfi'l-Lâtînîyye-el-eb'âdu't-terbevîyye ve's-siyâsîyye*. Câmiʿatu'l-İskenderîyye. http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=16&boo<wbr></wbr>k=1813

Semâh, A. (2019, Eylül 13). Efrâhu'z-zâkire Me'setu Mey Ziyâdeti'l-vahîd el-lezî ehebbethu Mey. *el-Ahrâmu'l-yevm*. https://gate.ahram.org.eg/daily/News/203230/1150/741375/-في-الموضوع/أفراح-الذاكرة مأساة-مى-زيادة-الوحيد-الذى-احبته-مى.aspx

Seyyîd, A. L. (2013). *Kıssatu hayâtî*. Hindavî.

Şâzelî, M. es-Seyyîd. (2024, Ocak 16). *Hikâyetu 'Abdu'l-'azîz Fehmî en-nâkîbu's-sânî li'l-muhâmîn*. el-Yevmu's-sâbi'. https://www.youm7.com/story/2024/1/16/-حكاية-عبد-العزيز-باشا-فهمى-النقيب-الثانى-للمحامين-صاحب-أول/6446830

Zehâvî, C. S. (1 Ekim 1896). el-Hadu'l-cedîd. *el-Muktadaf, 10,* 738-752.

Fehmî, A. (9 Aralık 1947). Bahsun fî mes'leti taaddudi'z-zevcât. *es-Sekâfe, 467,* 21-39.

Fehmî, A. (1 Mart 1950). Murâseletun şi'rîyetün. *el-Hilâl, 3,* 155-157.

Fehmî, A. (Nisan 1962). Cezâiru'l-muntasıra fî bidâyeti'l-istiklâl. *el-Mecelle, 63,* 3-8.

Fehmî, A. (2017). *el-Hurûfu'l-Lâtiniyye likitâbeti'l-'Arabiyye*. Hindavî.

Fehmî, A. (with Et-Tanâhî, T.). (1963). *Hezihi hayâtî*. Dâru'l-Hilâl.

Ferîha, E. (1952). Hurûfu'l-hecâ'i'l-'Arabîyye. *el-Ebhâs, 1*(Mart), 1-32.

Hicâzî, E. (ts.). '*Amâlika ve'r-ruvvâd*. ed-Dâru'l-Kavmîyye li't-Tibâ'a ve'n-Neşr.

Koç, R., & Demirci, R. (2018). Yeni Türk Harfleri'nin kabulü ve konuyla ilgili tartışmalar. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *41*.

Özünlü, M. (2010). *Irak'ın Ünlü Filozof ve Şairi Cemil Sıtkı ez-Zahavî Hayatı-Kişiliği-Şiirleri*. Yade kitap.

Şamrûh, M. (9 Mart 2019). Sa'd Zağlûl, Alî Şa'ravî, 'Abdu'l-'Azîz Fehmî selâsetun zelzelû imberatûrîyye lâ teğîbu 'anhâ'ş-şems. *el-Ahrâm*. https://gate.ahram.org.eg/daily/News/202948/12/699530/ملفات-الاهرام/سعد-زغلول-وعلى-شعراوى-وعبد-العزيز-فهمى-ثلاثة-زلزلو.aspx

Topuzoğlu, T. R. (1994). Ebü'l-Esved ed-Düelî. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (C. 10, ss. 311-313). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Topuzoğlu, T. R. (1997). Halîl b. Ahmed. *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (1-15, ss. 309-312). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Vuheybu'l-Kazâz, A. C. (1981). *ed-Dırâsâtu'l-luğavîyye fi'l-'Irâk*. Dâru'-r-Reşîd li'n-Neşr.